

3. *Avşar v. Turkey*, No. 25657/94, 2001, ECHR. Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59562>.
4. de Moor-van Vugt A. (2012). Administrative sanctions in EU law. *Review of European Administrative Law*. 5(1). Pp. 5–41. Retrieved from: <http://www.uitgeverijparis.nl/online/pdf/6123.pdf>.
5. Directorate of the Jurisconsult of the European Court of Human Rights (2019). *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights “Right to a fair trial (criminal limb)”*. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf.
6. *Kansal v. the United Kingdom*, No. 21413/02, 2004, ECHR. Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61745>.
7. *Marttinen v. Finland*, No. 19235/03, 2009, ECHR. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92233>.
8. *Staines v. The United Kingdom (dec.)*, No. 41552/98, 2000, ECHR. Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5291>.
9. *Van Vondel v. the Netherlands (dec.)*, No. 38258/03, 2006. ECHR. Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82962>.
10. Buchynskiy, O.Y. (2019). Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pid chas vyrishennia podatkovykh sporiv [Application of the case-law of the European Court of Human Rights in tax disputes resolution]. Dissertation of Candidate of Legal Sciences. University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine. Retrieved from: <http://umsf.dp.ua/>.
11. *Galstyan v. Armenia*, No. 26986/03, 2007, ECHR. Retrieved from: <https://precedent.in.ua/2016/04/08/galstyan-protyv-armenyy/>.
12. Didenko, A. Zastosuvannia praktyky YeSPL pry rozghliadi sprav pro administratyvni pravoporushennia [ECtHR case-law application in administrative sanctioning proceedings]. Retrieved from: <https://blog.liga.net/user/adidenko/article/36907>.
13. Dovidnyk iz zastosuvannia statyi 6 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny “Pravo na spravedlyvyi sud” (kryminalno-protsesualnyi aspekt) [Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights “Right to a fair trial (criminal limb)”]. Updated on 13 December 2013. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.
14. *Kobets v. Ukraine*, No. 16437/04, 2008, ECHR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_320/conv#Text.
15. *Kornev and Karpenko v. Ukraine*, No. 17444/04, 2010, ECHR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637/conv#Text.
16. *ОАО Нефтяная Компания Yukos v. Russia*, No. 14902/04, 2014, ECHR. Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/web-services/content/docx/001-145730>.
17. *Saunders v. United Kingdom (legal summary)*, No. 19187/91, 1996, ECHR. Retrieved from: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/saunders-protyv-soedynennogo-korole/>.
18. *Seryavin and Others v. Ukraine*, No. 4909/04, 2010, ECHR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text.
19. *Zhang v. Ukraine*, No. 6970/15, 2018, ECHR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d21#Text.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.44>

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Анастасія Лукомська

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Академії адвокатури України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9159-5553

Анотація. Визначення Україною свого вектору зовнішньополітичного розвитку на користь Європейського Союзу зумовило чимало процесів, серед яких і адаптація національного законодавства до європейських стандартів. Одним із кроків, спрямованих на адаптацію законодавства, стало законодавче закріплення інституту спеціальної конфіскації майна. Адаптація законодавства – це тривалий і кропіткий процес постійних змін, доповнень, неможливий без аналізу історичного досвіду регламентування та застосування спеціальної конфіскації. Дослідження генезису інституту спеціальної конфіскації дає змогу сформулювати основні принципи, які лежать в основі інституту. Аналіз історичного досвіду регламентування спеціальної конфіскації в окремих європейських державах дає змогу сформулювати європейський концепт спеціальної конфіскації, що є необхідним елементом євроінтеграційного процесу.

Ключові слова: спеціальна конфіскація, загальна конфіскація, кримінальне покарання, інші заходи кримінально-правового характеру, захід кримінально-правового впливу, речові докази.

HISTORY OF ESTABLISHMENT OF THE INSTITUTE OF SPECIAL CONFISCATION IN THE LEGISLATION OF UKRAINE AND OF CERTAIN EUROPEAN STATES

Anastasia Lukomska

Graduate Student at the Department of Criminal Procedure and Criminology

Academy of Advocacy of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9159-5553

Abstract. Ukraine’s determination of its vector of foreign policy development in favor of the European Union has led to many processes, including the adaptation of national legislation to the European standards. One of the steps aimed at adapting

the legislation was the legislative consolidation of the special confiscation institute. Adaptation of legislation is a long and painstaking process of constant changes and additions. This process is not possible without an analysis of the historical experience of regulation and the use of special confiscation. The study of the genesis of the institute of special confiscation makes it possible to formulate the basic principles underlying the institute. At the same time, the analysis of the historical experience of regulating special confiscation in some European states makes it possible to formulate a European concept of special confiscation, which is undoubtedly a necessary element for the realization of the European integration process in Ukraine.

Key words: special confiscation, general confiscation, criminal punishment, other measures of criminal-legal nature, measure of criminal-legal influence, material evidence.

HISTORIA POWSTANIA INSTYTUCJI SPECJALNEJ KONFISKATY W PRAWIE UKRAINY I W WYBRANYCH PAŃSTWACH EUROPEJSKICH

Anastasiia Lukomska

absolwent Wydziału Postępowania Karnego i Kryminalistyki

Akademii Adwokatury Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-9159-5553

Adnotacja. Określenie przez Ukrainę swojego wektora zagranicznego rozwoju na rzecz Unii Europejskiej spowodowało wiele procesów, w tym dostosowanie prawa krajowego do norm europejskich. Jednym z kroków zmierzających do dostosowania przepisów było przypiętowanie legislacyjne instytucji specjalnej konfiskaty majątku. Dostosowanie przepisów prawa jest długim i żmudnym procesem ciągłych zmian, uzupełnień. Proces ten nie jest możliwy bez analizy historycznych doświadczeń regulacyjnych i stosowania specjalnej konfiskaty. Badanie genezy instytucji specjalnej konfiskaty pozwala na sformułowanie podstawowych zasad leżących u podstaw instytucji. Jednocześnie analiza historycznych doświadczeń regulujących konfiskatę specjalną w poszczególnych państwach europejskich pozwala na sformułowanie europejskiej koncepcji konfiskaty specjalnej, co z pewnością jest niezbędnym elementem procesu integracji europejskiej.

Słowa kluczowe: konfiskata specjalna; konfiskata ogólna; kara karna; inne środki o charakterze karno-prawnym; miara wpływu karnego; dowody rzeczowe.

Вступ. Дослідження у науці кримінального права підтверджують, що явища і процеси, які в ньому протікають, можуть повторюватися, змінюватися або трансформуватися у нові форми. Коріння сучасного стану кримінально-правового регулювання інституту спеціальної конфіскації слід шукати в минулому, що через відображення в сучасному спрямоване в майбутнє.

Інститут спеціальної конфіскації у кримінальному праві пройшов тривалий шлях своєї еволюції. Він створювався, змінювався та розвивався поряд з інститутом загальної конфіскації, з якого і виокремився на певному етапі історичного розвитку. Впродовж віків становлення спеціальної конфіскації змінювалися підходи до визначення її змісту, правової природи, нормативної регламентації та порядку застосування. Аналіз цих факторів сприятиме не тільки визначенню тенденцій розвитку, правової регламентації спеціальної конфіскації у законодавствах різних держав та України, а й пошуку способів вирішення проблемних питань, щоб з урахуванням наступності розвитку дослідити перспективу функціонування інституту спеціальної конфіскації в Україні.

Основна частина. Грунтовні дослідження інституту спеціальної конфіскації було здійснено багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими- правниками, зокрема це питання вивчали: М.Ф. Владимирський-Буданов, М.С. Таганцев, В.М. Поляков, О.В. Єрмак, О.І. Бідна. Попри значну кількість ґрунтовних праць у цій сфері, чимало аспектів генезису інституту спеціальної конфіскації ще залишаються не з'ясованими та невисвітленими, що зумовлює необхідність комплексного розгляду історії становлення інституту спеціальної конфіскації.

Мета та завдання статті полягають у здійсненні комплексного дослідження генезису й етапів розвитку спеціальної конфіскації майна в Україні та в окремих європейських державах.

Історія функціонування конфіскації налічує не одне тисячоріччя. На початковому етапі розвитку існував єдиний інститут конфіскації майна. Конфіскація бере свій початок ще відтоді, коли діяв так званий принцип таліону (Султанбаева:, 2006: 130). У ході історичного розвитку принцип таліону еволюціонував у приватну помсту. Приватна помста полягала у праві потерпілого застосувати до злочинця будь-який захід, пропорційний заподіяній шкоді (Поляков, 2015: 253). Із розвитком товарно-грошових відносин потерпілий здебільшого стягував саме майно злочинця (Шашков, 2009: 182). Отже, на початковому етапі свого розвитку конфіскація розглядалася саме як засіб рівноцінного відшкодування шкоди потерпілому, що одночасно визначало її мету (Логвиненко, 2019: 187).

Водночас конфіскація як форма приватної помсти застосовувалася виключно на основі звичаєвих норм. Закономірним стало те, що на певному етапі конфіскація почала вироджуватися у розграбування винного. З поширенням практики розграбування воно поступово перетворюється на ефективний засіб політичної боротьби (Султанбаева, 2006: 130). Так поступово змінюється першочергова мета конфіскації: з рівноцінного відшкодування заподіяної шкоди до засобу ліквідації інакодумців. Змінюється й обсяг конфіскації: від кількості речей, що відповідають обсягу заподіяної шкоди, до вилучення всього майна політичного супротивника.

Наведені вище вектори розвитку конфіскації можна простежити в історії Стародавньої Греції та Риму. Спочатку конфіскація застосовувалася у приватній помсті як рівноцінне відшкодування заподіяної шкоди. З розвитком державності та заміни приватної помсти накладеним державою кримінальним покаранням

конфіскація починає розглядатися як одне з таких покарань і застосовуватися виключно за найтяжчі злочини, перелік яких чітко не регламентується.

Так, в Афінах серед злочинів, за вчинення яких застосовувалася повна конфіскація, можна виокремити навмисне вбивство, підкуп, святотатство, прагнення до тиранії, державна зрада тощо (Брокгауз, 1995: 142). На території українських земель тоді розташовувалися грецькі міста-держави Північного Причорномор'я, на які поширювався державний устрій материкової Греції, а відповідно, і норми, що регулювали конфіскацію (Захарченко, 2005: 7).

У Стародавньому Римі позбавлення майна спочатку позначалося терміном «publicato». Пізніше, коли майно почали вилучати на користь держави, створили фіск. Видатки із фіску надходили на представницькі витрати органів державної влади (Логвиненко, 2019: 216). Так з'являється термін «confiscato». Конфіскація застосовувалася, якщо особу визнавали винною у вчиненні злочинів проти держави, релігії та засуджували до страти чи вигнання (Брокгауз, 1995: 142).

Отже, у стародавні часи конфіскація еволюціонувала від форми відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, до кримінального покарання. В історії розвитку кримінального законодавства, особливо у народів германських і слов'янських, у перехідний період від приватної помсти до державних покарань можна простежити епоху панування грошових стягнень, у системі яких існувала конфіскація (Дворецкая, 1995: 27). Салічна правда була створена у VI ст. та не передбачала смертної кари чи тілесних покарань для вільної особи. Конфіскація застосовувалася у повному обсязі та переважно як додаткове покарання, наприклад, до основного у вигляді оголошення поза законом (Чемиринская, 2015: 18). Отже, конфіскація застосовувалася у повному і частковому обсязі та могла замінити інше кримінальне покарання.

Досліджуючи походження й еволюцію інституту конфіскації на українських землях, можна простежити ті ж риси і тенденції, що були притаманні іншим державам (Гусейнов, 2007: 10). Перші норми, пов'язані з регламентацією конфіскації майна, містилися ще в історичних пам'ятках Київської Русі. За загальною тенденцією в період становлення державності приватна помста замінювалася системою грошових стягнень (Брушковская, 2011: 23–24), серед яких була і конфіскація. Зокрема, одним із перших збірників архаїчного права був Закон Руський (Єрмак, 2007: 328–329). На його підставі формувалися інші письмові джерела права, як-от Договори Русі з Візантією (Кивалов, 2009: 189).

У 911 р. договір було укладено як результат переможного походу князя Олега на Константинополь (Єрмак, 2007: 328). Згідно з умовами договору у разі скоєння русичами злочину на території Візантії вони мали бути вислані до Київської Русі з одночасним застосуванням до них конфіскації усього майна, щодо греків у договорі закріплювалося аналогічне положення (Шашков, 2009: 183). Аналізуючи наведені положення, можна помітити конвергенцію норм русько-візантійського права (Поляков, 2015: 254).

До джерел виникнення конфіскації майна варто віднести «Руську Правду» у трьох редакціях. У Руській Правді приватна помста спочатку обмежувалася, а потім взагалі була скасована – її замінила система кримінальних покарань у вигляді грошових стягнень. У ст. 7 (Николаев, 2016: 109) розширеної редакції Руської Правди конфіскація закріплюється як «потік і розграбування». Вона розглядалася як найвища міра кримінального покарання та застосовується за особливо тяжкі злочини (Поляков, 2015: 254).

У пам'ятках Київської Русі вперше можна знайти відлуння спеціальної конфіскації, інститут якої тільки починає формуватися. У Судебнику князя Володимира за спробу незаконного провезення товару без сплати податку передбачалося тілесне покарання як основне та конфіскація незаконно провезеного товару як додаткове покарання (Кисловский, 2014: 50). Варто відзначити, що спеціальна конфіскація застосовується виключно у митній сфері (Шашков, 2009: 182; Аграшенков, 1998: 71).

У середньовічну епоху на розвиток конфіскації вплинули тогочасні феодалні відносини. Загалом простежується тенденція заміни грошових видів кримінальних покарань на фізичні, зокрема смерть і тілесні покарання. Здебільшого конфіскація призначалася додатково до основного покарання – смертної кари – та була спрямована не на особу винного, а на членів його сім'ї. Широко розповсюдженою була конфіскація у середньовічній Європі (Шарипова, 2017: 342). Враховуючи специфіку того часу, наприкінці IX ст. в англосаксонських правдах і законах конфіскація майна розглядалася в контексті саме феодалного покарання. У Правді Альфреда конфіскація майна призначалася разом зі смертною карою щодо всіх людей, котрі посягають на короля чи власного феодала (Хатунов, 2003: 94). У другій половині XII ст. в Англії починає формуватися поняття фелонії (*felony*), що позначає узагальнену категорію для особливо тяжких злочинів. До категорії фелонії почали відносити всі злочини, які тягнуть за собою покарання у вигляді конфіскації (Хатунов, 2003: 54). Прикладами фелонії у середньовічній Англії є таємне чи просте вбивство, державна зрада тощо (Ковкель, 2012: 35). У середньовічний період поняття фелонії виникає й у Франції, де має зміст, аналогічний англійській фелонії (Хатунов, 2003: 54–55).

Конфіскація існувала й у Німеччині, де застосовувалася переважно як додаткове до смертної кари покарання, лише у 1532 р. у Кароліні (*Constitutio Criminalis Carolina*) обмежили сферу застосування конфіскації чітко визначеними злочинами (Брокгауз, 1995: 142). У свою чергу, у ст. ССXVIII Кароліні закріплювалися місцеві звичаї, які не відповідали нормам загальнодержавного права і визнавалися нерозумними та дурними. Також з'являються і згадки про те, що сьогодні ми розуміємо під спеціальною конфіскацією. Дурними визначалися місцеві правові звичаї у вигляді конфіскації вкраденого чи награваного майна; конфіскації у разі аварії корабля самого корабля та майна капітана; у разі аварії на візку і заподіяння внаслідок цього смерті особи – конфіскації візника, коней, воза. Такі місцеві звичаї визнавалися незрозумілими, тому що майно конфіскувалося на користь місцевої влади, а не держави. Натомість і у самій Кароліні закріплюється

спеціальна конфіскація. Так, у ст. ССVII зазначається, що, якщо у суд потрапить вкрадене чи награване майно, то воно після встановлення законного власника має бути йому повернуто (Булатов, 1967: 111).

Отже, можна зробити висновок, що німецька Кароліна стала прогресивним документом свого часу. Вона закріплює спеціальну конфіскацію на загальнодержавному рівні, визнаючи факти застосування на місцевому рівні. Практика застосування спеціальної конфіскації на двох рівнях зумовила стрімкий розвиток цього інституту в середньовічну епоху, поряд із поступовою відмовою і засудженням загальної конфіскації як додаткового до смертної кари покарання.

Розвиток інституту спеціальної конфіскації продовжився на українських землях і у середньовічний період. У другій половині XIV – XVIII ст. після розпаду Галицько-Волинської держави українські землі переходили від однієї держави до іншої та існували в межах багатьох держав. У більшій своїй частині вони перейшли до складу Великого князівства Литовського (Поляков, 2015: 254), а згодом і до новоутвореної Речі Посполитої, значна частина опинилася й у Московського царства, тож проаналізуємо розвиток інституту спеціальної конфіскації саме у цих напрямках.

Суттєвий вплив на розвиток інституту конфіскації в межах Московського Царства справили Судебники 1497 та 1550 рр. Так, у ст. 8, 11, 39 Судебника 1497 р. закріплювався порядок вилучення майна особи, засудженої до смертної кари за крадіжку. Вилучене майно спрямовувалося на задоволення позову, а решта переходила у власність суду – ставало своєрідною формою компенсації судових витрат (Непомнящая, 2006: 194–195).

У 1649 р. було прийнято Соборне Уложення, яке визначало конфіскацію додатковим покаранням (Степенко, 2014: 449). Соборне Уложення закріплювало норми, подібні до того, що сьогодні розуміємо під спеціальною конфіскацією. Передбачалося вилучення в особи, визнаної винною у вчиненні економічного злочину, засобів, предметів і знарядь його вчинення. Наприклад у розділі IX ст. 10 за перевезення товару без сплати мита закріплювалася конфіскація предметів перевезення (Тихомиров, 1961: 93).

Застосування інституту спеціальної конфіскації у митній сфері з часів Судебника Володимира еволюціонувало у Соборному Уложенні та розвинулося у Новоторговому Уставі 1667 р. Відповідно до положень Уставу всі товари, які намагалися перевезти через кордон без декларування, конфіскувалися. Також у 1681 р. Іменним Указом було визначено, що у разі приховання товарів при перевозі через кордон вони мали бути конфісковані, а до особи застосовувався штраф.

У Військовому артикулі Петра I 1715 р. закріплювалося, що конфіскація могла бути загальною та спеціальною (Степенко, 2014: 449–450). Спеціальну конфіскацію досить часто застосовували до купців, товари яких вилучалися на користь государя, що є продовженням розвитку інституту спеціальної конфіскації у торговій сфері (Степенко, 2014: 449–450). Отже, в межах Московського царства продовжує розвиватися інститут спеціальної конфіскації, започаткований на українських землях у Судебнику Володимира. Спеціальна конфіскація застосовувалася за вчинення злочинів переважно у торговій сфері із чіткою регламентацією майна, яке підлягає конфіскації

Розглянемо розвиток інституту конфіскації в межах Великого князівства Литовського та Польщі, а згодом і об'єднаної держави Речі Посполитої (Єрмак, 2007: 329). Перший Литовський Статут був класичною пам'яткою феодального права (Серегин, 2017: 81). Згодом були видані другий (1566 р.) і третій (1588 р.) Литовські Статути. Вони акумулювали в собі всі провідні думки та принципи тогочасного європейського права.

У Литовському Статуті 1529 р. починає формуватися інститут спеціальної конфіскації. В арт. 17 розд. 3 закріплювалася заборона на незаконне варіння пива, у разі порушення заборони було наказано конфісковувати корчму та посуд, у якому вариться пиво. Отже, спеціальна конфіскація згідно з нормами першого Литовського статуту розглядалася як покарання та застосовувалася як примусовий захід, спрямований на вилучення предмету чи знаряддя вчинення злочину. Другий Литовський Статут 1566 р. загалом не вносив ніяких змін і доповнень до регулювання інституту конфіскації.

Закономірним стало закріплення у третьому Литовському Статуті інституту спеціальної конфіскації. Серед новацій варто відзначити поступове проведення чіткішого розмежування між загальною та спеціальною конфіскацією. Спеціальна конфіскація, на відміну від загальної, застосовувалася як додаткове покарання, наприклад, до смертної кари, а іноді і разом із конфіскацією маєтків, тобто загальною конфіскацією. Назагал спеціальна конфіскація розвинулася у текстах трьох Литовських Статутів. У статтях третього Литовського Статуту закріплювалося, яке саме майно підлягає спеціальній конфіскації та за вчинення яких саме злочинних діянь. Із зазначеного випливає, що спеціальна конфіскація за третім Литовським статутом мала правовий характер кримінального покарання.

Незважаючи на очевидну економічну привабливість конфіскації для економіки держави, з початку XVIII ст. дедалі більше вчених починають відстоювати опозиційну думку, суть якої зводилася до доведення кримінологічної необґрунтованості конфіскації за певних умов, що детермінують злочинність. До кінця XVIII ст. стараннями європейських криміналістів і філософів конфіскація майна була визнана покаранням несправедливим і не вартим цивілізованої держави, у зв'язку з чим почалося поступове вилучення цього виду покарання із кримінального законодавства більшості європейських країн. Гуманістичні ідеї Монтеск'є, Вольтера та Беккарія, які апелювали до природних прав людини, заклали основи нових поглядів на кримінальне покарання і його мету.

Під час Великої Французької революції, коли відстоювалися природні права людини, конфіскація у 1790 р. була скасована установчими зборами. Внаслідок такого рішення вона не закріплювалася у кримінальному кодексі 1791 р. Проте здобутки буржуазної революції залишалися чинними недовго. У 1810 р. було прийнято новий французький кримінальний кодекс, у якому одним із видів кримінальних покарань визначалась

конфіскація (Султанбаева, 2006: 131). Важливим здобутком буржуазної революції є закріплення у кримінальному кодексі 1810 р. спеціальної конфіскації. Спеціальна конфіскація закріплювалася не як кримінальне покарання, а як поліцейський захід. Вона полягала у вилученні знаряддя чи предмета скоєння злочину за рішенням поліцейського. Натомість кримінальне покарання у вигляді загальної конфіскації проіснувало у кодексі зовсім недовго. За ст. 66 Хартії 1814 р. кримінальне покарання у вигляді конфіскації майна підлягало остаточному скасуванню. Скасування загальної конфіскації та її неприпустимість були підкреслені й у ст. 12 розділу I Конституції II Республіки Франції 1848 р. Натомість спеціальна конфіскація продовжувала діяти, успішно замінивши собою загальну конфіскацію та ставши одним зі здобутків буржуазної революції.

В інших європейських країнах простежується подібна тенденція закріплення інституту спеціальної конфіскації. Так, баварським кримінальним уложенням 1813 р. також скасовувалася загальна конфіскація, що замінювалася спеціальною. За Конституційною Хартією Пруссії 1850 р. загальна конфіскація як вид кримінального покарання скасовувалася. У Голландському кримінальному кодексі 1881 р. відображена спеціальна конфіскація, яка також була закріплена й у Німецькому кримінальному кодексі 1871 р. (Таганцев, 1902: 1345). Варто наголосити, що згаданий кодекс залишається чинним у Німеччині досі.

Отже, саме в період буржуазних революцій спеціальна конфіскація отримала потужний поштовх у своєму розвитку. Поступово з розвитком ідеї природності прав людини відбувається відмова від загальної конфіскації як виду кримінального покарання. Остаточо розмежовуються загальна та спеціальна конфіскація, зовнішнім вираженням чого стало закріплення у кодифікованих актах європейського кримінального законодавства спеціальної конфіскації замість загальної. Деякі положення залишаються чинними дотепер, що свідчить про сформованість інституту спеціальної конфіскації.

На українських землях із XVIII ст. починає використовуватися термін «конфіскація», який прийшов із тогочасної Європи (Султанбаева, 2006: 132). Наступним етапом розвитку спеціальної конфіскації на українських землях стало Уложення «Про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. Обов'язковою умовою застосування спеціальної конфіскації було зазначення цього у санкції статті особливої частини уложення. Тільки у другій половині XIX ст. в Російській Імперії демократично налаштовані кола почали виступати за повне скасування загальної конфіскації. Скасування у 1861 р. кріпосницького права, судово-правова реформа другої половини XIX ст. призвели до зменшення застосування загальної конфіскації майна, що було зумовлено розвитком капіталістичних відносин у країні.

У Статуті «Про покарання» 1864 р. загальна конфіскація не передбачалася, закріплювалася лише спеціальна (Єрмак, 2007: 329). У Статуті зазначалося, що коло проступків, за які може передбачатися спеціальна конфіскація, є обмеженим, проте чітко такі проступки визначені не були. Ця прогалина була уточнена редакційною комісією у 1871 р. Саме тоді поняття загальної конфіскації було офіційно вилучено із законодавства Російської імперії. Водночас положення спеціальної конфіскації зазнали уточнень. Редакційна комісія визначила коло предметів, що підлягають конфіскації: 1) предмети, вилучені із цивільного обороту; 2) знаряддя вчинення злочину; 3) інші категорії предметів, прямо зазначені у санкції статті. Підхід до застосування спеціальної конфіскації залишається практично незмінним і в Уложенні 1895 р. Отже, наприкінці XIX ст. на українських землях, які знаходилися під дією норм російського права, загальну конфіскацію було повністю замінено спеціальною.

Повністю змінила погляд на конфіскацію революція 1917 р. в Російській імперії, після чого відбулося відновлення інституту загальної конфіскації. Вже в Інструкції Народного комісаріату юстиції РРФСР «Про революційний трибунал» від 19 грудня 1917 р. у числі мір покарання був передбачений секвестр чи конфіскація (повна чи часткова) майна засудженого. Водночас Конституцією Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. конфіскація як вид кримінального покарання на території УНР скасовувалася (Єрмак, 2007: 330).

У день прийняття Конституції до влади прийшов гетьман Скоропадський, що скасував правові акти Центральної Ради. Вже у Законі Української Держави «Про карну відповідальність за перевищення граничних цін і за спекуляцію» від 14 серпня 1918 р. знову встановлювалося кримінальне покарання у вигляді конфіскації всього майна. Проте ним вводилася і спеціальна конфіскація. Також Законом Української Держави «Про обмеження ввезення на територію України російських грошових знаків» від 14 серпня 1918 р. передбачалося, що, якщо в поштових переказах чи посиленнях, а також в осіб, котрі перетинають кордон, виявляли зобов'язання або білети російської Держскарбниці, то такі конфіскувалися до прибутку Української Держави (Гай-Нижник, 2004: 99–100).

Проте українська революція зазнала невдачі. Вже у 1920 р. в Україні остаточно встановлюється радянська державність. 4 серпня 1920 р. на території України офіційно набувають чинності «Керівні начала з кримінального права РСФРР», що закріплюють покарання у вигляді загальної конфіскації. Повернення до загальної конфіскації майна у радянські часи є цілком зрозумілим, за допомогою неї вирішувалося питання не тільки соціальної ізоляції злочинця, а й перерозподілу суспільної власності, а також експропріації цінностей. Згідно з Кримінальними Кодексами УРСР 1922, 1927, 1960 рр. встановлювалося можливість застосування додаткового покарання у вигляді загальної конфіскації, що стало регресом із погляду позитивної соціально-економічної функції кримінального права (Понятовская, 2012: 69).

Зазначені Кодекси уточнювали один одного, тож остаточний варіант радянського правового регулювання інституту спеціальної конфіскації з'явився у 1960 р. У ст. 23 КК УРСР 1960 р. конфіскація закріплювалася як додаткове кримінальне покарання. У санкціях Особливої частини КК УРСР закріплювалася спеціальна конфіскація, хоча сам термін у змісті статей не вживався.

Більш визначений погляд на юридичну природу спеціальної конфіскації існував у межах КПК УРСР 1960 р. Саме поняття спеціальної конфіскації у змісті кодексу аналогічно не закріплювалося, проте положення статей фактично закріплювали те, що сьогодні розуміємо під спеціальною конфіскацією. Остання розглядалася не як кримінальне покарання, не визначалася і як інший захід кримінально-правового характеру, натомість у ст. 81 КПК УРСР вона регламентувала вирішення питань про речові докази. До категорії речових доказів згідно зі ст. 78 КПК УРСР належали: предмети, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і всі інші предмети, що можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення вини обвинуваченого.

КПК УРСР залишався чинним і в незалежній Україні. Із прийняттям нового КК України у 2001 р. зберігалася регламентація спеціальної конфіскації у санкціях окремих статей Особливої частини КК України. Відтоді знову актуалізувалося питання правової природи спеціальної конфіскації. У зв'язку із закріпленням саме у санкціях статей постало питання розгляду спеціальної конфіскації як окремого виду додаткового покарання, на цьому, зокрема, наголошували М.І. Хавронюк і Н.О. Гуторова у 2003 р. (Гуторова, 2003: 391). Поряд із цим існувала думка, що спеціальна конфіскація має виключно кримінально-процесуальну природу, на чому наголошували Ф.М. Марчук, Л.А. Грабовський, В.К. Грищук. Регламентація спеціальної конфіскації залишалася у чинному КПК УРСР у ст. 81, що за весь час, починаючи з 1960 р., жодного разу не змінювалася.

Із прийняттям нового КПК України 2012 р. починається новий етап становлення інституту спеціальної конфіскації в Україні. На початковому етапі у прийнятому кодексі положення ст. 81 КПК УРСР були відображені у ч. 9 ст. 100 КПК України, не вирішивши ніяк проблему правової природи спеціальної конфіскації. Термін «спеціальна конфіскація» у законодавстві не вживався, натомість був широко розповсюдженим у правовій доктрині у визначенні категорії заходів, що застосовуються згідно зі ст. 100 КПК України.

Вперше термін «спеціальна конфіскація» не у правових доктринах згадується у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2003 р. зі змінами від 06 листопада 2009 р. Верховний Суд України звертає уваги судів на те, що положення щодо застосування загальної конфіскації не поширюється на випадки застосування судом передбаченої санкцією статті спеціальної конфіскації (предмети контрабанди, знаряддя і засоби полювання, незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним промислом та все добуте тощо).

Термін «спеціальна конфіскація» на законодавчому рівні вводить із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» № 222-VII від 18 квітня 2013 р. Розділ XIV КК України був викладений у новій редакції й отримав назву «Інші заходи кримінально-правового характеру» (Дудуров, 2017: 181). Цей розділ, зокрема, було доповнено ст. 96¹ (Спеціальна конфіскація) та ст. 96² (Випадки застосування спеціальної конфіскації). Слід зазначити, що закріплення в українському законодавстві інституту спеціальної конфіскації стало частиною реалізації курсу України на євроінтеграцію, що передбачає впровадження європейських стандартів у вітчизняне законодавство (Бідна, 2017: 186).

З моменту впровадження інституту спеціальної конфіскації у КК України правове регулювання згаданого інституту змінювалося шість разів. Суттєві зміни у регламентації інституту спеціальної конфіскації у кримінальному законодавстві були пов'язані із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо виконання рекомендації, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р. Згаданий нормативно-правовий акт заклав обрис сучасної регламентації інституту спеціальної конфіскації й усунув чимало суперечностей, зокрема фактичні згадки про спеціальну конфіскацію у санкціях статей Особливої частини КК України.

Проте подальші зміни, які взагалі не були прямо спрямовані на зміну нормативного регулювання інституту спеціальної конфіскації, повернули проблему фактичної наявності спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України. У зв'язку зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р., у санкції ст. 204 КК України знову з'явилася згадка про «конфіскацію та знищення незаконно виготовлених товарів». Згаданий Закон був останнім, що вносив зміни у регламентацію інституту спеціальної конфіскації. Стверджувати про остаточне оформлення у національному законодавстві інституту спеціальної конфіскації, звісно, завчасно. Це кропіткий процес не одного дня. Проте сучасний стан нормативної регламентації дає нам змогу підвести проміжні результати та зробити висновки щодо закріплення у національному законодавстві спеціальної конфіскації.

Висновки. Застосовуючи історико-правовий метод дослідження, варто зазначити, що спеціальна конфіскація існувала впродовж всього періоду становлення та розвитку держави на території нинішньої України. На початковому етапі свого становлення спеціальна конфіскація застосовувалася виключно у торговельній і митній сферах і становила частину інституту конфіскації. Поступово, із проникненням європейських гуманістичних ідей, відбувається відмова від загальної конфіскації, яка замінюється спеціальною. Саме у XIX ст. відбувається остаточне розмежування двох самостійних інститутів: спеціальної та загальної конфіскації. Сформовані тоді погляди на відмову від загальної конфіскації та закріплення спеціальної збереглися у багатьох європейських державах і дотепер. У радянську епоху на українських землях повернулися до регламентації загальної конфіскації, чим зробили крок назад у розвитку інституту спеціальної конфіскації та її регла-

ментації, фактично зупинивши його на довгі десятиліття. Саме вплив радянської моделі став причиною ряду колізій, що існують у сфері регламентації спеціальної конфіскації у незалежній Україні. За добу незалежності законодавство, яке регламентує інститут спеціальної конфіскації, змінювалося шість разів. Останні зміни так і залишили у національному законодавстві невирішеною проблему співвідношення спеціальної конфіскації у межах КК та КПК України, а також фактичної спеціальної конфіскації, що закріплюється у санкції статті Особливої частини КК України. Аналіз наведеного історичного досвіду може стати підґрунтям для вирішення колізій і змін правового регулювання спеціальної конфіскації у незалежній Україні.

Список використаних джерел:

1. Аграшников А.В. Борьба с контрабандой в России X – начала XX века. *Правоведение*. 1998. С. 70.
2. Бідна О. Окремі аспекти регламентації застосування спеціальної конфіскації майна. *Підприємницьке господарство і право*. 2018. С. 186–190.
3. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург, 1895. Т. 16. 142 с.
4. Брушковская Е.Г. Становление наказания в виде конфискации имущества по уголовному законодательству древнерусского государства: историко-правовой аспект. *Молодой ученый : Международная заочная научная конференция «Актуальные проблемы права»*. 2011. С. 23–27.
5. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V / пер., предисл. и прим. С.Я. Булатова. Алма-Ата, 1967. 152 с.
6. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Київ, 2004. 430 с.
7. Гусейнов В.Ю. Конфискация имущества в уголовном праве. Челябинск, 2007. 87 с.
8. Гуророва Н.О. Конфіскація майна як вид кримінального покарання: проблеми захисту прав людини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали ІХ регіональної наук.-практ. конф., м. Львів, 13–14 лютого 2003 р. Львів, 2003. С. 391–393.
9. Дворецкая И.А., Шервуд Е.А. Кровная месть у древних греков и германцев. Москва, 1995. 27 с.
10. Дудуров О.О. Кримінальне право: теорія та практика. Вибрані праці. Київ, 2017. 872 с.
11. Єрмак О. В. Конфіскація майна в кримінальному праві України в ІХ - на початку ХХ століть. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. С. 328–330.
12. Захарченко П.П. Історія держави і права України. Київ : Атіка, 2005. 367 с.
13. Кивалов С.В., Оборотов Н.Ю. Введение в украинское право. Одесса : Юридическая литература, 2009. 765 с.
14. Кисловский Ю.Г. История таможенного дела и таможенной политики России. Москва : Русина-пресс, 2004. 592 с.
15. Ковкель Н.В. Учебно-методический комплекс по учебной дисциплине: История государства и права зарубежных стран. Минск : Белорусский государственный университет, 2012. 91 с.
16. Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
17. Непомнящая Т.В. назначение уголовного наказания. Теория, практика, перспективы. Санкт-Петербург : Юридический центр Прессы, 2006. 781 с.
18. Николаев К.Д. Регламентация конфискации имущества в уголовном законодательстве России: Русская Правда. *Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий*. 2016. С. 109–112.
19. Поляков В.М. Кримінально-правова регламентація інституту конфіскації за кримінальним законодавством до ХІХ століття: історичний аспект. *Порівняльне аналітичне право*. 2015. С. 253–257.
20. Понятовская Т.Г., Кутафина О.Е. Уголовно-правовая сущность конфискации имущества. С. 67–70.
21. Серегин А.В. Компаративистское исследование формы государства и правовой системы Московской и Литовской Руси. Ростов-на-Дону, Таганрог : Издательство южного федерального университета, 2017. 325 с.
22. Степенко А.В., Ратко Т.А. Развитие института конфискации имущества в отечественном уголовном законодательстве. *Ученые заметки ТОГУ*. 2014. Т. 2. С. 448–455.
23. Султанбаева Г.А. История законодательства о конфискации имущества. *Вестник КРСУ*. 2006. С. 130–134.
24. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Санкт-Петербург, 1902. 2907 с.
25. Тихомиров М.Н., Елифанов П.П. Соборное уложение 1649 года : учебное пособие. Москва : Издательство Московского университета, 1961. 444 с.
26. Хатунов С.Ю. Преступление и наказание в средневековой Англии: англосаксонский, англо-нормандский, анжуйский периоды. Москва : Компания Спутник +, 2003. 323 с.
27. Хатунов С.Ю. Система уголовного наказания средневековой Англии. *Известия вузов. Северо-кавказский регион. Общественные науки. Приложение*. 2003. С. 90–95.
28. Чемиринская В.В. Государство и право стран Средневековой Европы. Оренбург, 2015. 124 с.
29. Шарипова Л.Р. О сравнительном анализе конфискации имущества по уголовному законодательству России и зарубежных стран. *Молодой ученый*. 2017. № 2. С. 341–345.
30. Шашков Н.В. Конфискация имущества: ретроспективный анализ. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2009. С. 182–186.

References:

1. Agrashnikov A.V. (1998) Borba s kontrabandoi v Rossii X – nachalo XX veka [The fight against smuggling in Russia in the 10th – early 20th century] *Pravovedenie*. P. 70. [in Russian].
2. Brokgauz F.A. (1995) *Entciklopedicheskii slovar* [Encyclopedic Dictionary]. Sankt-Peterburg. Vol. 16. P. 142. [in Russian].
3. Brushkovskaia E.G. (2011) Stanovlenie nakazaniia v vide konfiskatsii imushchestva po ugovnomu zakonodatelstvu drevnerusskogo gosudarstva: istoriko-pravovoi aspekt [Formation of punishment in the form of confiscation of property

- under the criminal law of the ancient Russian state: historical and legal aspect]. *Molodoi uchenyi: Mezhdunarodnaia zaochnaia nauchnaia konferentsiia "Aktualnye problemy prava"*. P. 23–27. [in Russian].
4. Bulatov (1967) *Karolina. Ugolovno-sudebnoe ulozhenie Karla V [Charles V Criminal Law Code]*. Alma-Ata. P. 152. [in Russian].
  5. Bidna O. (2017) *Okremi aspekty reglamentatsii zastosuvannya spetsialnoi konfiskatsii maina [Some aspects of the regulation of the use of special confiscation of property]*. *Pidpriemitske gospodarstvo i pravo*. P. 186–190. [in Ukrainian].
  6. Chemirinskaia V.V. (2015) *Gosudarstvo i pravo stran Srednevekovoi Evropy [State and law of the countries of Medieval Europe]*. Orenburg. P. 124. [in Russian].
  7. Dudurov O.O. (2017) *Kriminalne pravo: teoriia ta praktika. Vibrani pratsi. [Criminal law: theory and practice. Selected works.]*. Kyiv. P. 872. [in Ukrainian].
  8. Dvoretckaia I.A. (1995) *Krovnaia mest u drevnikh grekov i germantsev [Blood feud among the ancient Greeks and Germans]*. Moskva. P. 27. [in Russian].
  9. Gai-Nizhnik P. (2004) *Finansova politika uriadu Ukrayinskoyi Derzhavi Getmana Pavla Skoropadskogo (29 kvitnia – 14 grudnia 1918 r.) [Financial policy of the Government of the Ukrainian State Hetman Pavlo Skoropadsky]*. Kyiv. P. 430. [in Ukrainian].
  10. Guseinov V.Iu. (2007) *Konfiskatsiia imushchestva v ugovnom prave [Confiscation of property in criminal law]*. Cheliabinsk. P. 87. [in Russian].
  11. Gutorova N.O. (2003) *Konfiskatsiia maina iak vid kriminalnogo pokarannia: problemi zakhistu prav liudini [Confiscation of property as a type of criminal punishment: problems of human rights protection]*. *Problemi der zhavotvorennia i zakhistu prav liudini v Ukrayini*. P. 391–393. [in Ukrainian].
  12. Khatunov S.Iu. (2003) *Prestuplenie i nakazanie v srednevekovoi Anglii: anglosaksonskii, anglo-normanskii, anzhuisckii periody [Crime and Punishment in Medieval England: Anglo-Saxon, Anglo-Norman, Angevin Periods]*. *Kompaniia Sputnik +*. P. 323. [in Russian].
  13. Khatunov S.Iu. (2003) *Sistema ugovnogo nakazaniia srednevekovoi Anglii [The penal system of medieval England]*. *Izvestiia vuzov. Severo-kavkazskii region. Obschestvennye nauki. Prilozhenie*. P. 90–95. [in Russian].
  14. Kislovskii Iu.G. (2014) *Istoriia tamozhennogo dela i tamozhennoi politiki Rossii [History of customs affairs and customs policy in Russia]*. Rusina. P. 592. [in Russian].
  15. Kivalov S.V. (2009) *Vvedenie v ukrainskoe pravo [Introduction to Ukrainian law]*. *Iuridicheskaia literature*. P. 765. [in Russian].
  16. Kovkel N.V. (2012) *Uchebno-metodicheskii kompleks po uchebnoi distsipline: Istoriia gosudarstva i prava zarubezhnykh stran. [Educational-methodical complex on the academic discipline: History of the state and law of foreign countries]*. *Belorusskii gosudarstvennyi universitet*. P. 91. [in Russian].
  17. Logvinenko Ye.S. (2019) *Pokarannia v pravi derzhav starodavnogo svitu [Punishment in the law of the ancient world]*. *FOP Panov A.M.* P. 252. [in Ukrainian].
  18. Nepomniashchaia T.V. (2006) *Naznachenie ugovnogo nakazaniia. Teoriia, praktika, perspektivy [The appointment of criminal punishment. Theory, practice, perspectives]*. *Iuridicheskii tsentr Pressy*. P. 781. [in Russian].
  19. Nikolaev K.D. (2016) *Reglamentatsiia konfiskatsii imushchestva v ugovnom zakonodatelstve Rossii: Russkaia Pravda. [The regulation of confiscation of property in the criminal legislation of Russia: Russkaya Pravda]*. *Vestnik Sibirskogo instituta biznesa i informatcionnykh tekhnologii*. P. 109–112. [in Russian].
  20. Poliakov V.M. (2015) *Kriminalno-pravova reglamentatsiia institutu konfiskatsiui za kriminalnim zakonodavstvom do KhIKh stolittia: istorichnii aspekt [Criminal-legal regulation of the institution of confiscation under criminal law until the XIX century: a historical aspect]*. *Porivnialne analitichne pravo*. P. 253–257. [in Ukrainian].
  21. Poniatovskaia T.G. (2012) *Ugolovno-pravoiaia sushchnost konfiskatsii imushchestva [Criminal legal essence of property confiscation]*. P. 67–70. [in Russian].
  22. Seregin A.V. (2017) *Komparativistskoe issledovanie formy gosudarstva i pravoii sistemy Moskovskoi i Litovskoi Rusi [Comparative study of the form of the state and the right system of Moscow and Lithuanian Rus]*. *Izdatelstvo iuzhnogo federalnogo universiteta*. P. 325. [in Russian].
  23. Sharipova L.R. (2017) *O sravnitelnom analize konfiskatsii imushchestva po ugovnomu zakonodatelstvu Rossii i zarubezhnykh stran [On a comparative analysis of the confiscation of property under the criminal legislation of Russia and foreign states]*. *Molodoi uchenyi. Mezhdunarodnyi nauchnyi zhurnal*. Vol. 2. P. 341–345. [in Russian].
  24. Shashkov N.V. (2009) *Konfiskatsiia imushchestva: retrospektivnyi analiz [Confiscation of property: a retrospective analysis]*. *Vestnik Nizhegorodskoi akademii MVD Rossii*. P. 182–186. [in Russian].
  25. Stepenko A.V. (2014) *Razvitie instituta konfiskatsii imushchestva v otechestvennom ugovnom zakonodatelstve [Development of the institution of confiscation of property in the domestic criminal law]*. *Uchenye zametki TOGU*. Vol. 2. P. 448–455. [in Russian].
  26. Sultanbaeva G.A. (2006) *Istoriia zakonodatelstva o konfiskatsii imushchestva [History of confiscation legislation]*. *Vestnik KRSU*. P. 130–134. [in Russian].
  27. Tagantcev N.S. (1902) *Russkoe ugovnoe pravo [Russian criminal law]*. Sankt-Peterburg, P. 2907. [in Russian].
  28. Tikhomirov M.N. (1961) *Sobornoe ulozhenie 1649 goda: Uchebnoe posobie dlia vysshei shkoly [Cathedral Code of 1649: Textbook for Higher Education]*. *Izdatelstvo Moskovskogo universiteta*. P. 444. [in Russian].
  29. Yermak O.V. (2014) *Konfiskatsiia maina v kriminalnomu pravi Ukraïni v IX – na pochatku XX stolit [Confiscation of property in the criminal law of Ukraine in the IX – early XX centuries]*. *Porivnialne-analitichne pravo*. P. 328–330. [in Ukrainian].
  30. Zakharchenko P.P. (2005) *Istoriia derzhavi i prava Ukrayini [History of the state and law of Ukraine]*. *Atika*. P. 367. [in Ukrainian].